

Суший О.В. Державотворення чи держава, яка не склалася, – український контекст? / О. В. Суший // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2014. – № 4-5 (71-72). – С. 65-78.

ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ЧИ ДЕРЖАВА, ЯКА НЕ СКЛАЛАСЯ, – УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ?

Україна сьогодні сприймається західними політиками та експертами як суб'єкт геополітичних маніпуляцій та неспроможна держава. Політичні діячі Російської Федерації, ніби мантру, повторюють тезу, що Україна – як штучне утворення, яке стало самостійною державою лише внаслідок розпаду СРСР, – не володіє достатньою внутрішньою суб'єктивністю для того, щоб вести самостійну гру. Що являє собою феномен «неспроможна держава» (*Failed States*)? Чому в сучасному світі нестабільність держав є більш серйозною загрозою безпеці, ніж можливе протистояння між державами? Наскільки об'єктивні політичні діячі (коментатори, журналісти) і яких цілей добиваються, навіщуючи ярлики «недієдатна/неспроможна держава», «держава, що не відбулася»? Ці та інші питання автор аналізує в контексті сьогоднішньої ситуації в Україні.

Ключові слова: національна безпека, неспроможна держава, суспільно-політична ситуація.

Sushyi O.V. Failed state – Ukrainian context?

Ukraine today is perceived by Western politicians and experts as the subject of various geopolitical manipulation as a failed state. Russian politicians, like a mantra, repeated the idea that Ukraine - as an artificial entity, which became an independent state only as a result of the collapse of the Soviet Union - does not have sufficient internal subjectivity in order to conduct an independent role. Why in the global world today the most serious security threats do not come from a possible confrontation between the states and the states themselves from the instability? How objective politicians (commentators, journalists) and what propose they serve, «changing a «label «dysfunctional / failed state»? These and other questions, the author analyzes in the context of the current situation in Ukraine.

Keywords: national security, a failed state, socio-political situation.

Сьогодні Україна переживає чи не найскладніший момент у новітній історії свого існування. Загрози національної безпеки,

втрати суверенітету і цілісності країни, політичній та економічній незалежності держави постали надзвичайно гостро, а очікування з приводу стабілізації ситуації є досить примарними. Ситуацію в країні не просто позначити одним словом. Конфлікт? Криза? Протистояння? Розкол? Війна? Як би ми не позначили події в Україні – вочевидь, це результат взаємного перетинання і впливу як внутрішніх чинників, так і зовнішніх впливів, унаслідок яких Україна сьогодні сприймається окремими міжнародними політиками та експертами як суб'єкт геополітичних маніпуляцій та неспроможна держава.

Так, Вацлав Клаус, колишній президент Чеської республіки, а нині – аналітик Інституту Вацлава Клауса, аналізуючи причини, які зумовили перебіг подій 2013–2014 рр. в Україні, наголошує: «Україна у своєму нинішній формі – це значною мірою штучне утворення, що стало самостійною державою тільки в результаті розпаду СРСР 20 років тому» [7]. Іншою тезою фактично винесено вирок українській державності: «...виникненню теперішньої драматичної ситуації насамперед сприяв очевидний політичний, економічний та суспільний провал України як самостійної держави» [8].

Не применшуючи об'єктивність ризиків та загроз, які наводяться у політичних коментарях Інституту Вацлава Клауса, припускаємо, що їх відверто антиукраїнський тон нав'язаний, вірогідно, російською пропагандою. Як відомо, російський політикум багато років, ніби мантру, повторює тези, що Україна – штучне утворення, яке стало самостійною державою лише внаслідок розпаду СРСР; начебто немає такої країни Україна, немає такої держави; вона нібито і не відбулася як держава, а отже, не володіє достатньою внутрішньою суб'єктивністю для того, щоб вести самостійну гру. На цьому, зокрема, наголошував президент РФ на саміті НАТО у Бухаресті в 2008 р.

На тлі останніх подій, пов'язаних з анексією Криму, збройним протистоянням на Сході України, виникають сумніви в адекватності та об'єктивності цих та подібних ним висловлювань. Проте зважаючи на те, що ситуація в Україні дедалі має конотацію з визначенням «неспроможна держава», варто серйозніше поставитися до питань: що являє собою феномен «неспроможна держава» (Failed States)? Чому в сучасному світі нестабільність держав є

більш серйозною загрозою безпеці, ніж можливе протистояння між державами? Наскільки об'єктивні політичні діячі (експерти, коментатори, журналісти) та яку мету ставлять перед собою, навішуючи ярлики «недієздатна/неспроможна держава», «держава, що не склалася»?

У 2004 р. відомий американський філософ, соціолог і футуролог Френсіс Фукуяма у роботі «Сильна держава. Управління та світовий порядок у ХХІ сторіччі» писав, що після закінчення холодної війни слабкі і недієздатні держави, ймовірно, стали єдиною найсуттєвішою проблемою для міжнародного порядку. Події ж 11 вересня 2001 р. дали зрозуміти, що проблема слабких країн нині має безпосередній зв'язок з безпекою інших країн та міжнародною стабільністю [13, с.158]. У зв'язку з цими подіями у США та інших розвинених країнах Заходу набули значного поширення ідеологеми, пов'язані з обґрунтуванням законності застосування військової сили проти потенційно небезпечних й просто слабких держав, які виникли внаслідок краху колоніальної системи, досі не можуть стати державами в повному розумінні слова й несуть загрозу безпеці регіону. Для позначення подібних квазідержавних одиниць використовується термін «failed state» («держава, що не відбулася/недієздатна/неспроможна держава»), яке на початку 1990-х рр. ввели у науковий та політичний обіг американські дослідники Джеральд Хельман і Стівен Ратнер [18].

Попри те, що в країнах Заходу було зроблено більш-менш успішні спроби надати поняттю «неспроможна держава» точний науковий зміст, на сьогодні не існує його універсального визначення, що створює простір для різних смислових конотацій. Дослідження цієї проблеми здійснюються за кількома пріоритетними напрямками:

- взаємозв'язок «неспроможної держави» з ситуаціями внутрішнього збройного конфлікту, політичної трансформації неопатрімоніалізму;
- аналіз внутрішніх і зовнішніх чинників виникнення неспроможності держав;
- оцінка місця і ролі, «неспроможних держав» у системі міжнародних відносин і світової політики.

Найчастіше термін «failed state» застосовують для позначення держав, що знаходяться в нестабільному, або «прикордонному»,

стані, тобто балансують на межі економічної та політичної кризи, або тих держав, які тривалий час перебувають у стані деградації. Такий стан, згідно з Д.Тюрером, виникає внаслідок «розпаду державних структур, які забезпечують підтримку закону і порядку, що провокує і супроводжується «анархічними» формами внутрішнього насильства». Згідно з сучасними міжнародно-правовими нормами як «failed state» також розглядаються держави з «агресивними, волюнтаристськими, тиранічними або тоталітарними» режимами [21].

Процеси розпаду держави та занепад державності, за словами У.Шнеккера, спостерігаються там, де державні інституції «втрапили або не набули управлінської здатності у головних сферах компетенції» [15]. Німецький дослідник визначає три засадні функції держави, які становлять основу сучасної державності, а саме: монополія на застосування сили; надання державних послуг в різних сферах, а також механізми розподілу економічних ресурсів; участь населення в політиці і процедурах прийняття рішень і стабільність політичних інституцій. Відповідно, кожна з означених функцій має індикатори, якими визначають ступінь ерозії державності.

Монополія на застосування сили передбачає контроль (держави) над територією та її ресурсами за допомогою збройних сил та здатність державної армії/поліції щодо врегулювання локальних конфліктів або роззброєння приватних структур, які застосовують силу. Відповідно, показниками втрати або відсутності цієї функції є брак контролю над всією державною територією; недостатність контролю над зовнішніми кордонами, велика кількість і політична значущість приватних структур, які застосовують силу (у тому числі організована злочинність); розпад державного апарату безпеки («приватизація зверху»); озброєння населення, регулярні випадки самосуду; високі і зростаючі показники злочинності.

Здійснення державою своїх основних функцій у різних сферах суспільного життя (ринок праці, освіта, охорона здоров'я, охорона навколишнього середовища, розвиток інфраструктури тощо) та механізми розподілу економічних ресурсів – сфери, що фінансуються за рахунок державних доходів (митні мита, податки, збори тощо), є критеріями соціально-орієнтованої держави. Її деградацію визначають такі індикатори, як: систематичне відмежування пев-

них груп населення від економічних ресурсів; глибокі економічні та/або валютно-політичні кризи (наприклад, криза пенсійної системи); значні недоїмки податків або митних платежів, багаторазове оподаткування (державними та приватними структурами); слабкий перерозподіл; незначні державні витрати; зростаючий розрив між бідними і багатими; масове безробіття; зубожіння сільського населення (розрив між містом і селом); погіршення інфраструктури, системи освіти та охорони здоров'я, екологічна деградація тощо.

Політичний устрій держави характеризує міру залучення та форми участі населення в політиці і процедурах ухвалення рішень, стабільність політичних інституцій, якість правової держави і публічного управління. Індикаторами дисфункції виступають: посилення авторитарних або олігархічних структур прийняття рішень, репресії проти політичної опозиції, фальсифікація результатів виборів, виключення певних груп населення з участі в політиці (наприклад, меншин), порушення прав людини (катування), відсутність незалежної юстиції, колапс державного управління, а також високий ступінь корумпованості.

Згідно з окресленими вище основними функціями держави У.Шнеккер виокремив три групи держав, які потрапляють до зони ризику: «слабкі держави» (weak states), «деградуючі або неспроможні держави» (failing states) і власне «держави, що не відбулись або розпалися» (failed states). У держав, що належать до останньої групи, відсутні в будь-якій значній мірі жодна з трьох функцій, внаслідок цього можна говорити про повний крах або колапс державності.

Таким чином, поняття «держава, що не склалася»/«недієздатна держава»/«неспроможна держава» застосовується для позначення ситуації занепаду/руйнування/краху держави, коли держава не виконує свої основні функції щодо гарантування безпеки і розвитку, не здатна здійснювати ефективний контроль над своєю територією та її кордонами. У такому стані держава не може відтворювати умови свого існування, хоча деякі елементи держави можуть продовжувати своє існування.

Починаючи з 2005 року Дослідницька програма американського Фонду миру (The Fund for Peace) та політологічний журнал Foreign Policy оприлюднюють Індекс недієздатності держав (Failed

States Index). У 2014 р. його перейменовано в Індекс крихкості держав (The Fragile States Index). Індекс оцінює більше ста країн, презентуючи рейтинг ефективності державних систем, здатність (і нездатність) влади контролювати цілісність території, а також демографічну, політичну та економічну ситуацію в країні [17]. Передбачається, що нестабільні країни, послуговуючись цим рейтингом як порівняльним інструментом для аналізу проблемних моментів своєї політики, оцінки ризиків та прогнозування внутрішньодержавних процесів, матимуть додатковий ресурс для розробки стратегій запобігання та зменшення ймовірності виникнення конфліктів на своїй території. Втім, проблема «неспроможних держав» як виклик міжнародній безпеці продовжує лунаати у виступах політичних діячів та експертів.

Так, на межі ХХ–ХХІ ст. держави, визначені як «failed state», були названі правлячими колами країн Заходу (насамперед США і Великобританії) розсадниками тероризму, загрозою світовій спільноті. Це стало важливою частиною обґрунтування введення військ в Афганістан, а потім в Ірак. У 2006 р. поняття «failed state» використовувалося для обґрунтування введення австралійських військ в охопленій безладами Східний Тимор. «Неспроможні держави» згадано як одну з нових загроз у Стратегії національної безпеки США від 1999 р., а в Стратегіях від 2002, 2006, 2009 рр. такі держави віднесено до розряду безпосередніх загроз національній безпеці США [20]. У Стратегії безпеки Євросоюзу 2003 р. недієздатні держави названо тривожним явищем, що підриває світовий державний порядок та посилює регіональну нестабільність [5]. У доповіді Групи високого рівня з питань загроз, викликів і змін «Більш безпечний світ: наша спільна відповідальність» [1] серед нових загроз згадуються й «слабкі держави». До цієї проблеми також звернувся Генеральний секретар ООН Кофі Аннан у своїй доповіді Генеральній Асамблеї ООН «При більшій свободі: до розвитку, безпеки і прав людини для всіх», зазначивши, що доки існують слабкі держави, народи світу не зможуть жити в умовах безпеки, законності та розвитку [3].

У західноєвропейських експертних колах до категорії «недієздатних» або «слабких» (*failing/fragile states*) переважно відносять держави третього світу, що нездатні до самостійного розвитку в

умовах глобалізації та загрожують міжнародній стабільності. Це території, які визнані як держави, але внаслідок різних чинників або на всій території цих держав, або на частині їх території відсутні будь-які інституційні утворення, здатні виконувати державні функції (передусім, щодо гарантування порядку і безпеки). Найчастіше на таких територіях знаходять притулок терористичні групи, а в територіальних водах орудують пірати. Ці території використовуються для здійснення незаконного обігу зброї, наркотиків і психотропних речовин, работоргівлі та проституції тощо.

З точки зору міжнародного права, зазначає А.Орбелян, територія «держави, що не склалася», немов би «чорна діра» на «міжнародно-правовій карті» світу. Фактично відсутні механізми примусу виконання зобов'язань на цій території, в тому числі і зобов'язань *erga omnes* (зокрема, зобов'язання щодо захисту прав людини і зобов'язання щодо боротьби з міжнародними злочинами). На таких територіях ускладнений контроль за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права, прав людини. Існують проблеми в міжнародно-правовому співробітництві в боротьбі з міжнародними злочинами, проблеми з реалізацією міжнародно-правової відповідності тощо. Прикладом таких країн є Сомалі, Руанда, Гаїті, Ліберія, Конго, Сьєрра-Леоне, Афганістан та інші [9].

Таким чином, стосовно інтересів гарантування міжнародної безпеки визначальним критерієм віднесення країни до групи неспроможних держав можна вважати наявність факторів, що справляють негативний вплив на зовнішній світ. Зокрема, такі «некеровані території» несуть явну і пряму загрозу миру і стабільності, вони найчастіше сприяють розростанню регіональних конфліктів, а також залишаються потенційним джерелом конфліктів та гуманітарних катастроф у вигляді потоків біженців, вогнищ епідемій, голоду тощо.

Є й інший план проблеми «неспроможних» держав, що характеризує її як надуману та політично вмотивовану. На сторінці енциклопедії Вікіпедія зазначається, що суперечливість терміна «*failed state*» виникає з «політичних і військових наслідків навішування на державу ярлика «*failed*» – ігнорування законів і закликів його уряду, а також можливого збройного вторгнення ззовні, що саме по собі має «вкрай сумнівну законність» [16]. У багатьох

випадках це словосполучення залишається політичним ярликом, який навішують на противника, у тому числі з метою пропагандистської кампанії для його дискредитації. Зокрема, поширення такої пропагандистської «тактики» дедалі частіше спостерігається на пострадянському, зокрема російському, політичному і політологічному дискурсі, де в загальнонауковому контексті фігурує термін «недієздатна держава», тоді як словосполучення «держава, що не відбулася» найчастіше фігурує у політичній риторичі по відношенню до колишніх союзних республік СРСР.

Варто згадати виступ В.Путіна на саміті НАТО у Бухаресті 4 квітня 2008 р., у якому президент РФ висловив своє бачення державних стратегій Грузії та України, а також порівняти промови російських політичних діячів щодо Грузії та України як «держав, що не відбулися».

К.Затулін (2003 р.): «Насправді Грузія – класичний приклад держави, що не відбулася (fault state). У своїх масштабах Грузія ніколи раніше в незалежному своєму статусі не існувала. У нинішньому ареалі, в цих межах вона була вперше об'єднана тільки за Сталіна в Радянському Союзі. У той момент, коли окремі грузинські та негрузинські землі вступали до Росії в XVIII–XIX сторіччях, коли йшла громадянська війна в Російській імперії і після Жовтневої революції, кордони Грузії мало нагадували сьогоденні» [10].

В.Путін (2008 р.): «Україна, взагалі, складна дуже держава. Україна в тому вигляді, в якому вона сьогодні існує, вона була створена за радянських часів; вона отримала території від Польщі – після Другої світової війни, від Чехословаччини, від Румунії... від Росії величезні території одержала на Сході та на Півдні країни. Це складне державне утворення. І якщо ще внести туди натівську проблематику, інші проблеми, це взагалі може поставити на грань існування самої державності... Крим просто отримано Україною рішенням Політбюро ЦК КПРС. Навіть не проведено було державних процедур по передачі цієї території...» [2].

Зазначимо, Грузія, яка у 2008 р. наполегливо рухалась у напрямі зближення з НАТО, за декілька місяців під час ескалації грузино-осетинського конфлікту зазнала потужної військової агресії з боку Росії, а в рамках операції з примушення грузинської сторони до миру з'явилося дві нові невизнані держави – Південна

Осетія та Абхазія. Сьогодні Україна, просуваючись у напрямі європейської інтеграції, також зазнала з боку Росії військової інтервенції на Сході країни та анексії території АР Крим.

Заслуговують на увагу погляди ідеолога неоевразійства О.Дугіна, які, видається, мають суттєвий вплив на формування поглядів політичних керманів РФ. О.Дугін одночасно і у взаємозв'язку з поняттям «failed state» вживає й інший термін – «turn country» – «країна, призначена до розриву, країна з національною державністю, що не відбулась, яку надто пізно вже починати і для якої, за великим рахунком, немає жодних внутрішніх підстав для того, щоб її зберегти». І те, і те, на думку О.Дугіна (2004 р.), цілком стосується України: «Єдина Україна – це геополітичний нонсенс... Або вона повинна визначитися в євразійському напрямі, куди більшість її цивілізаційних територій тяжіють, або вона повинна бути розколота. Єдиної України, орієнтованої, інтегрованої на західну європейську цивілізацію, просто не може бути...» [14].

З погляду О.Дугіна (2006 р.), «держави, що не відбулися», не зможуть відбутися навіть у разі, якщо відмовляться від неконтрольованих ними або проблемних територій. Вихід для них, зрештою, один – злитися з Росією: «Велика Росія повинна включати в себе не тільки те, що відколюється від пострадянських держав, що не відбулися, які сліпо рвуться до НАТО, щоб згинуть в атлантизмі та глобалізмі, втративши гідність, ідентичність і майбутнє. Велика Росія повинна включати і Молдову, і Грузію, і Україну, а не тільки Придністров'я, Південну Осетію чи Крим» [4].

Виходячи з наведених цитат, можемо зробити деякі попередні висновки: по-перше, жупел «держава, що не склалася» щодо окремих пострадянських країн несе в собі конотацію остаточного здійсненого факту. Така держава вже не відбулася і не відбудеться. Понад те, мається на увазі, що вона і не могла відбутися, оскільки була створена «штучно», а не таким собі «природним» шляхом, і тому не має і не може мати під собою реальної основи. По-друге, принципове розходження між сприйняттям «failed states» у Росії, порівняно з країнами західноєвропейського світу, полягає в тому, що в Росії ці характеристики щодо колишніх союзних республік сприймаються не з тривогою (як, наприклад, у ЮАР щодо Зімбабве, в Австралії щодо Східного Тимору), а з певним задоволенням.

По-третє, визнання факту, що у країн, які відокремилися від Радянського Союзу (а точніше – Росії), справи йдуть не дуже добре, породжує певне відчуття реваншу серед носіїв імперської системи цінностей, відповідно, прагнення підтримувати ідеальний образ «неспроможних сусідів» перетворюється на проведення практичного політичного курсу. Зрештою, за певних умов аргумент «держава, що не відбулася» може бути використаний для обґрунтування збройного вторгнення або іншого радикального втручання Росії у справи будь-якої з колишніх союзних республік.

На тлі нинішніх подій в Україні можна припустити, що поява та активно поширювана ідеологема «Україна – неспроможна держава» була не стільки елементом інформаційної кампанії проти України, скільки важливою складовою інституціоналізації конфлікту в Україні, його легітимації в свідомості світової спільноти, російських громадян, а також проросійськи налаштованих верств населення України як процесу руйнування української державності. Тому, вважаємо, питання не в тому, чи має Україна державність, а в у контексті, в якому Україна подається як «держава, яка не склалася».

У більшості міжнародних рейтингів Україна позаду всіх європейських держав і пострадянських країн. Згідно з рейтингом конкурентоспроможності ВЕФ за 2013–2014 рр. (Всесвітній економічний форум в Давосі) Україна посіла 84, місце за конкурентоспроможністю серед 148 держав світу. Рік тому була на 73-му (за рік падіння відразу на 11 позицій). Сусіди України в рейтингу – Туніс, Гватемала, Уругвай і Молдова. Грузія, Росія і Казахстан розташовані в рейтингу значно вище. Найгірше в Україні йдуть справи з якістю державних інституцій (137-те місце з 148), макроекономічною стабільністю (107-те), ефективністю товарних ринків (124-те), розвитком фінансових ринків (117-те). Низьку конкурентоспроможність нереформованих українських підприємств частково пояснює низька готовність до технічних інновацій (94-те місце в світі). Погано з інноваціями і бізнес-ефективністю – 90-те місце у світі [19]. За рейтингом сприйняття корупції Транспаренсі інтернешнл Україна знаходиться на 144 місці з 175. На останніх місцях Україна в рейтингах судової системи, захисту власності, адміністративних процедур і тощо [6]. Згідно з «Індексом недієздатності держав» (Failed States Index) Україна перебуває у групі

держав з рівнем стабільності нижче середнього – небезпечний рівень ризиків. У 2013 р. Україна посіла 117-ту позицію (у 2012 р. – 113-ту, 2011 р. – 110-ту, 2010 р. – 109-ту) [16].

Оцінюючи позиції України, укладачі «Індексу недієздатності держав» звертають увагу передусім на такі загрозові для української державності проблеми, як: роздробленість політичних еліт і пов'язані з цим проблеми з виборами та політичною конкуренцією; легітимність держави, у тому числі рівень корупції, ефективність уряду, рівень демократії і тіньова економіка. Ще одною загрозою для України названа зовнішня інтервенція. Мається на увазі, що держава не може досягти поставлених цілей на зовнішній і внутрішній аренах, а іноземні сили можуть впливати на процеси, що проходять всередині країни.

Не буде перебільшенням сказати, що за роки незалежності в Україні відбулися істотні трансформаційні зміни в усіх сферах життя суспільства: в економіці, соціальній структурі, позаекономічних сферах, у свідомості та поведінці самих людей, проте ці зміни мали досить суперечливий характер. Головною причиною цих суперечностей передусім була тривала економічна і політична криза, що переслідувала нашу країну багато років. Так, внаслідок невмілої економічної політики Україна за рівнем економічного розвитку посіла місце серед країн з найнижчим життєвим рівнем населення. Під впливом затяжної політичної кризи, яку можна назвати кризою офіційної влади України, катастрофічно впала підтримка громадянами органів влади, люди припинили довіряти практично всім державним інституціям. Зрештою, криза державних інституцій та подвійний характер суспільно-владних відносин, олігархізація номенклатурно-бюрократичного прошарку та тягар інституційних практик радянського минулого, декларативна риторика та формальна орієнтація на засвоєння нових принципів демократичного врядування спричинили нівелювання ціннісних засад соціальної справедливості, а несправедливий перерозподіл суспільних благ породив у країні розкол між структурними шарами політичного простору – державою та суспільством. Цілком закономірно, що двадцятирічне нехтування потребою здійснення суспільних перетворень, яких вимагали українське суспільство і держава, врешті-решт призвело до деградації більшості важливих суспільних інститутів в Україні, погіршило ситуацію із забезпечення базових прав і свобод людини і

громадянина, поставило країну на межу втрати цілісності, зробило її вразливою щодо зовнішньої інтервенції [12]. Саме такий контекст й уможливив сприйняття України як країни, яка не склалася.

Проте попри жорстку системну кризу, що Україна сьогодні переживає, передусім, кризу базових відносин у політико-правовій та соціально-економічній сферах, Україна відбулася як держава. Українці показали всьому світу, що права, свобода, гідність, незалежність, громадянство, державність – цінності, за які люди готові віддавати свої життя. Але ситуація в Україні показала й те, що ці цінності є предметом маніпуляцій, торгів, більше того – відкритого нехтування. І якщо західному світу ще належить винести уроки з «ситуації в Україні», дати оцінку минулих і поточних подій, то Україна, сподіваємося, вже пройшла свою точку неповернення.

Український народ, загартований кривавими протистояннями і енергією громадянської самоорганізації, Українська держава (і його політичне керівництво), що зазнала подих військової інтервенції та загрози втрати територіальної цілісності, українське суспільство, яке балансує на межі громадянської війни і розколу, – всім нам належить довести всьому світу і, перш за все, самим собі, що ми – українці, наша країна – Україна, Українська держава – єдина і неподільна, український народ готовий і може нести відповідальність за майбутнє своєї країни. Тож, для успішного розвитку України в майбутньому немає іншого шляху, окрім здійснення системних реформ. Потрібна лише політична воля керівництва та активність її громадян, щоб Україна зайняла гідне місце серед найрозвиненіших держав Європи.

1. Более безопасный мир: наша общая ответственность: докл. Группы высокого уровня по угрозам, вызовам и переменам / ООН. Генеральная Ассамблея. Сессия (A/59/565). – Нью-Йорк: ООН, 2004. – 121 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www1.umn.edu/humanrts/russian/instreet/Runhighpanelreport.pdf>.

2. Выступление Владимира Путина на саммите НАТО (Бухарест, 4 апреля 2008 года) // Информационное агентство УНИАН. – 18.04.2008 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unian.net/politics/110868-vyistuplenie-vladimira-putina-na-sammite-nato-buharest-4-aprelya-2008-goda.html>.

3. Доклад Генерального секретаря ООН «При большей свободе: к развитию, безопасности и правам человека для всех». Документ ООН A/59/2005 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/largerfreedom>.

4. Дугин А. Приднестровье – авангард Большой России / А.Дугин // «Россия». – 5–11.10.2006. – № 37(989) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://olvia.idknet.com/o195-10-06.htm>.

5. Европейская стратегия безопасности. Безопасная Европа в лучшем мире. – Люксембург: Бюро официальных публикаций Европейских Сообществ, 2009. – 43 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/librairie/PDF/QC7809568RUC.pdf

6. Индекс коррупции CPI-2013: Прес-релиз Україна // Громадська організація «Трансперенсі Інтернешнл Україна» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ti-ukraine.org/content/4052.html>.

7. Клаус В. Украина – искусственное образование: Политический комментарий Института Вацлава Клауса № 19 – к событиям на Украине / В.Клаус, И.Вайгль // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://inosmi.ru/sngbaltia/20140307/218287905.html#ixzz3SCHBktN9>

8. Клаус В. Давайте не допускать вульгаризации дискуссии об Украине. Политический комментарий Института Вацлава Клауса № 25 / В.Клаус, И.Вайгль // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://inosmi.ru/world/20140528/220637649.html#ixzz37Tv0RAj6>

9. Орбелян А.С. Некоторые вопросы применения вооруженной силы в связи с феноменом несостоявшихся государств / А.С.Орбелян // Материалы V Конверта РАМИ. Том 25. Международное право в XXI веке. – М: МГИМО – Университет, 2009. – С. 125–132.

10. Официальный сайт Константина Затулина [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.zatulin.ru/index.php?§ion=digest&id=102>.

11. При большей свободе: к развитию, безопасности и правам человека для всех: докл. Генерального секретаря ООН / ООН. Генеральная Ассамблея. Сессия (A/59/2005). – Нью-Йорк: ООН, 2005. – 80 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/270/80/PDF/N0527080.pdf?OpenElement>.

12. Системна криза в Україні: передумови, ризики, шляхи подолання: аналіт. доп. / Я.А.Жаліло, К.А.Кононенко, В.М.Яблонський [та ін.]; за заг. ред. Я.А.Жаліла. – К.: НІСД, 2014. – 132 с.

13. Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке: [пер. с англ.] / Фрэнсис Фукуяма. – Москва: Хранитель, 2006. – 220 с.

14. Что будет, если Украина распадется? Выступление А.Дугина на радио «Эхо Москвы». 04.12.2004 / А.Дугин // Информационно-аналитический портал «Евразия». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.evrazia.org/modules.php?name=News&file=article&sid=2089>.

15. Шнеккер У. Распад государства как глобальная угроза / Ульрих Шнеккер // *Internationale Politik*. – 2003. – №6. – С. 17–28. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://uchebana5.ru/cont/2614214-pall.html>.

16. Failed state // Wikipedia. The Free Encyclopedia [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://en.wikipedia.org/wiki/Failed_state.

17. Failed States Index 2013: The Book [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://library.fundforpeace.org/cfsir1306>.

18. Helman G.B., Ratner S.R. Saving failed states. (United Nations members must help failing nations) / Gerald B. Helman, Steven R. Ratner // *Foreign Policy*. – 1992. – № 89 (Winter). – Pp. 3–18.

19. The Global Competitiveness Report 2013–2014 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013-14.pdf.

20. The national security strategy of the USA, March 2006. P. 15 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss/2006/nss2006.pdf>.

21. Thurer D. The «failed State» and international law / D. Thurer // *International Review of the Red Cross*. – 1999. – №.836. – Pp. 731–761. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.icrc.org/eng/resources/documents/misc/57jqbu.htm>.